

Hässelby kraftvärmeverk

(kv. Vassen 3) i Stockholm

Konsekvensanalys avseende kulturmiljö på förslag till
strukturplan

Nyréns Arkitektkontor

Innehåll

Bakgrund	2
Kulturmiljöanalys och klassificering	
Läsanvisning	
Kort beskrivning av förslag till strukturplan	2
Omland och landskap	
Planstruktur och bebyggelse	
Kraftvärmeverkets anläggningar och byggnader	
Konsekvenser	4
Omland och landskap	
Planstruktur och bebyggelse	
Kraftvärmeverkets anläggningar och byggnader	
Sammanställning av fysiska uttryck för kulturhistoriskt värde som rivs, bevaras eller nytolkas	7
Slutsatser	7
Möjligheter till utveckling	8

Hässelby kraftvärmeverk (kv. Vassen 3) i Stockholm

Konsekvensanalys avseende kulturmiljö på förslag till strukturplan

Urban Nilsson

Sakkunnig kulturvården (k) KUL2

Nyréns Arkitektkontor

Bakgrund

Kulturmiljöanalys och klassificering

Stockholms stadsmuseum har producerat en utmärkt kulturmiljöanalys för Hässelby kraftvärmeverk, Vassen 3 m.fl. Hässelby strand, Stockholm (juni 2019). För en utförlig historik av tomten och en nyansering av Stockholms stadsmuseums klassificering av området hänvisas till utredningen. Stadsmuseet har tidigare gjort en klassificering av fastigheten Vassen 3. Klassificeringen innebär att fastigheten med bebyggelse är särskilt värdefull från historisk, kultur-historisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. I kartan markeras denna klassificering med grön kulör.

Läsanvisning

Texten nedan är uppdelad i två huvudavsnitt – beskrivning av förslaget och analys av förslagets konsekvenser. I syfte att underlätta för läsaren har varje stycke i de två textmassorna försetts med en bokstavsbezeichnung (litterering) kombinerat med ett löpnummer. De stycken där förslaget beskrivs betecknas med F1, F2 o.s.v. medan de konsekvensanalyserande styckena betecknas med K1, K2 o.s.v. Tanken är att F1 korresponderar mot K1 för att det ska vara möjligt att läsa en beskrivningstext av en specifik del och genast därefter läsa om förslagets konsekvens på kulturmiljön för den specifika delen. Att texterna är sammanhållna i en beskrivning av förslaget och en konsekvensanalyserande del gör det samtidigt möjligt att beskriva dessa helheter samlat.

Kort beskrivning av förslag till strukturplan

Omland och landskap

F1. I förslaget sätts fokus på det nya område som ska utvecklas på kraftverkstomten d.v.s. en del av stadsdelen Hässelby strand. Verket var A:et i den variant av ABC-stad som byggdes i Hässelby gård och Hässelby strand som förutom den stora arbetsplatsen rymde centrum, service, T-bana, kyrka, skola och förstås bostäder.

F2. En viktig utgångspunkt för det aktuella förslaget är den ambitiösa park som anlades vid mäljarstranden som dels skulle fungera som en representativ upptakt när en besökare eller anställd närmar sig kraftverket från söder, dels skulle den fungera som en stadsdelspark för Hässelby strand bl.a. med ett bestånd av stora tallar. Parken som också sträcker sig förbi verket norrut och övergår i ännu ett grönområde i anslutning till Hässelby strandbad anlades som ett stycke förädlad naturmark. Bergshöjden norr och öster om verket ingår i kompositionen men har mer karaktären av naturmark.

Planstruktur och bebyggelse

F3. Även i fråga om den föreslagna planens struktur tas utgångspunkt dels i platsens topografi, dels i kraftverkets rätvinkliga organisation. När kraftverket anlades organiserades det utifrån ett rutnät som tog sin utgångspunkt i branten och strandlinjen. Till det lades den mycket stora konstruktion som placerades ute i vattnet med kajer och bassäng för mellanlagring av kol. I Stadsmuseets kulturmiljöanalys benämns kollagringsbassängen för hamnbassäng.

F4. Eftersom hamnbassängens yta är stor föreslås att den bebyggs (sex-nio vån.). Bebyggelsen är grupperad i två öppna kvarter fördelade i tio byggnadsvolymer med generösa gårdar och tillräckligt avstånd mellan fasadliv och kajkant för att tillskapa offentliga rum.

F5. Mellan hamnbassängen och verkets bebyggelse föreslås befintlig parkanläggning bl.a. med trädtrader att tas tillvara och utvecklas. Det gäller även söderut där verkets parkanläggning övergår i stadsdelsparken, i det närmaste sömlöst. Endast staketet mellan verket och stadsdelen har utgjort gräns.

På skogshöjden anläggs förskolor vars gårdar drar nytta av de kvaliteter som naturmarken ger.

F6. Merparten av verkets bebyggelse avses att tas bort och ersättas med bostadsbebyggelse som i branten ordnats i tre stora slutna och trappande kvarter. Norr om dessa, på höjden, anläggs en förskola som ansluter mot skogspartiet. På höjden åt öster föreslås fyra punkthus (sju-nio vån.) och två vid stranden (tre-fyra vån.) samt ett högt punkthus i stadsdelsparken (16 vån.).

I förslaget ryms ytterligare drygt tio flerbostadshus och tre förskolor österut utan direkt inverkan på kraftverkstomten varför dessa inte tas upp i denna analys.

F7. För att göra den nya strukturen tillgänglig har nya tillfartsvägar och trappförbindelser skapats. För att överbrygga nära 30 m höjdskillnad mellan höjdens topp och kaj anläggs bl.a. en lokalgata med trappartier. Förslaget redovisar kopplingar i form av bil-, gång- och cykelvägar liksom hur den föreslagna strukturplanen löser anslutningarna till utvecklingsområdets angränsande områden – Hässelby strand, Hässelby villastad och Grimstaskogen.

Kraftvärmeverkets anläggningar och bebyggelse

F8. De fysiska spår efter energiproduktion som finns på kraftverkstomten har i delar tagits som utgångspunkt för det nya områdets planstruktur. Den stora anläggningen för mellanlagring av kol, eller hamnbassängen, bevaras som struktur med kajer. Tekniska delar som traverskran och uppfodringsverk föreslås tas bort men dessa liksom produktionslinjens riktning föreslås att nytolkas för att den historiska verksamheten även i framtiden ska vara läsbar och därmed möjlig att förstå.

F9. Kraftverkets kontorsbyggnad föreslås att bevaras i anslutning till parken.

F10. Av den mycket stora byggnadsvolym som kraftverkets produktionsbyggnader utgör kommer en del av kraftverkshallens fasad mot vattnet att tas tillvara för utveckling. Den byggnadsdel som planeras att bevaras har ett relativt stort husdjup men merparten av den byggnadsvolym som sträckte sig in och upp mot berget rivs. Även den del som inte är ursprunglig, som tidigt tillbyggdes åt norr då kraftverkshallen utvidgades, föreslås att rivas. Kraftverksbyggnaden och kontorshuset, som ursprungligen var sammanbyggda, skiljs åt genom rivning av en sektion där en lokalgata med trappartier anläggs från höjden ned till kaj.

För de delar av kraftverkshallen som bevaras krävs att nya fasader skapas – dels långfasaden mot berget, dels gavelfasaderna åt norr och söder.

Syftet med ett partiellt bevarande av kraftverksbyggnaderna och den utformning som valts är att i riktning mot vattnet och i viss mån från söder bibehålla bilden av den gestalt som kraftvärmeverket har på platsen.

Konsekvenser

Omland och landskap

K1. För att bättre förstå i vilket sammanhang området ingår efterlyses till granskningskedet en presentation av förslagets relation till dess vidare omland. Exempelvis behövs en bakgrund till hur landskapet med öar, vatten, höjdryggar och dalgångar utvecklats från förhistorisk tid till idag. Även en enkel höjdkarta kan bidra till förståelsen för tomtens landformer och hur dessa utgör delar i ett större mälarslandskap. Detta för att bättre kunna bedöma förslagets påverkan på landskapets kulturhistoriska värde, ett landskap som under förindustriell tid fungerade som betesmark inom ramen för Hässelby slotts jordagods. Hur förslagsställaren förhållit sig till befintligt modernistiskt stadsbyggande – ABC-, satellit- eller T-banestad – skulle behöva förklaras mer utförligt.

K2. De kulturhistoriska kvaliteterna i befintlig parkmark, både i anslutning till verket och i parken åt söder och i norr vid badet, tas väl tillvara i förslaget. Modifieringar görs för att samtida funktionskrav ska kunna uppfyllas.

Det är av betydelse att parkstråket mellan hamnbassängen och verkets bebyggelse hanteras på ett sådant sätt att den inte förefaller ny utan har historisk hävd både i fråga om markplanering och offentlig konst.

Den till parkmark förädlade naturmarken med berg i dagen och gamla majestätiska tallar har ett starkt miljöskapande värde som förslaget syftar till att nyttja och förstärka. I kommande detaljplaneprocess är det av största vikt att de karaktärsbärande delarna inte bara tas tillvara utan respekteras. Tillägg i fråga om byggnadsvolymer och nya ytskikt i den yttre miljön bör inte ”ta över” utan samspele med platsens kulturmiljö.

Den historiska vyn mot verket från parkmiljön i söder är arrangerad på ett konstfullt sätt där tuktad natur står jämte kraftverket vars kongenialt kraftfulla arkitektur utgör en effektiv kontrast mot landskapets organiska former. Därför är denna vy särskilt viktig att värna så att den även när stadsdelen har utvecklats är igenkännbar som f.d. Hässelbys kraftvärmeverk. Med liggande förslag kan det ifrågasättas då kraftverksbyggnadens volym mot berget med stort byggnadsdjup till stor del avlägsnas och ersätts av ett nytt kvarter. För att säkerställa att förslaget uppfyller detta bör vyer tas fram där förslaget läggs in. Detta är en av flera vyer som bör bedömas i en jämförandeanalys.

Planstruktur och bebyggelse

K3. Plangeometrin i förslaget tar på ett föredömligt sätt fasta på det rätvinkliga rutnät utifrån vilket kraftvärmeverket är ordnat. Den stora konstruktionen i vattnet med bassäng för mellanlagring av kol är inordnad i samma koordinatsystem och nyttjas i förslaget på ett förtjänstfullt sätt, för bebyggelse och för allmän platsmark.

Rutnätet är anpassat till den dramatiska topografi som höjdryggen längs stranden ger som förutsättning. Även topografin är sammanvävd med platsens kulturhistoria.

K4. Den bebyggelse som planeras att byggas på ytan för hamnbassängen är relativt hög. För att kunna bedöma den planerade bebyggelsens påverkan på kulturmiljön bör vyer tas fram så att en jämförandeanalys mellan befintlig och framtida situation kan göras inför planprocessens granskningskedet. Vyer från såväl söder som norr och från vattnet i väster kan vara lämpliga.

Hamnbassängen rymmer kulturhistoriskt mycket intressant produktionsteknisk utrustning. Av förslaget framgår inte i vilken utsträckning den är tänkt att bevaras. I det fall den inte bevaras bör den

dokumenteras. Ett avlägsnande reser frågan om hur i så fall platsens verksamhetshistoria i stället kan komma till uttryck?

K5. I förslaget uttrycks en ambition att bibehålla de parkkvaliteter som finns idag t.ex. med en nära nog sömlös övergång mellan stadsdelsparken och den del av strandpromenaden som ansluter till verket. På skogshöjden tas naturmark i anspråk som gårdar för tre förskolor, varvid naturmarkens areal kommer att minska. Anläggandet av gårdar bör ske på ett varsamt sätt så att befintliga kvaliteter t.ex. stora träd och annan vegetation av kulturhistoriskt värde i möjligaste mån bevaras. Av redovisat förslag tycks ett större antal träd ha tagits tillvara på förskolegården åt öster men det framgår inte om samma sak hade varit möjligt att åstadkomma på förskolegården på toppen av höjden eller på förskolegården åt väster som båda saknar träd.

K6. Den omfattande rivning av kraftvärmeverkets byggnader och anläggningar som förslaget förutsätter innebär att det kulturhistoriska värdet på platsen avsevärt minskar. Det som däremot bevaras är medvetet utvalt för att den fysiska miljön även fortsättningsvis ska kunna berätta om den energiproduktion som pågått på platsen under flera årtionden.

Den nya bebyggelsen är så omfattande i skala att den riskerar att dominera över de delar av verket som bevaras. För att kunna bedöma den planerade bebyggelsens påverkan på kulturmiljön bör vyer tas fram så att en jämförandeanalys mellan befintlig och framtida situation kan göras inför planprocessens granskningsskede.

K7. –

Kraftvärmeverkets anläggningar och byggnader

K8. Kraftverkstomten härbärgerade en industriell process och planlades följaktligen som en produktionslinje. Råvaran stenkol lossades från fartyg vid kaj med hjälp av traverskranen, lagrades i bassängen, transporterades till verket med hjälp av uppfodringsverk, i verkets pannor och turbiner förvandlades råvaran till energi för distribution ut i elnätet. Förutom rökgaser som släpptes ut genom skorstenar genererade processen slagg- eller biprodukter t.ex. koks.

I förslaget finns goda ansatser till att gestalta platsens verksamhetshistoria men det finns också brister.

Plus

+ Den axel som planeras från kaj till bergshöjdens topp bidrar till att synliggöra produktionslinjens riktning: från råvara vid kaj till energidistribution ut i nätet.

+ Hamnbassängen för mellanlagring av kol bevaras.

+ Omtolkningar av produktionsteknisk utrustning i den yttre miljön görs – t.ex. traverskran, uppfodringsverk m.fl. (Dessa är emellertid inte redovisade på planen)

+ Kontorshuset och en del av kraftverksbyggnaden med fasad mot Mälaren bevaras och utvecklas.

Minus

- Den exploateringsgrad som förs fram i förslaget är hög och riskerar att dominera över de delar – anläggningar i mark och byggnader – som bevaras från kraftverksepoken. Studier bör göras t.ex. genom vyer i syfte att mildra den nya bebyggelsens dominans med avseende på volym.

- Större delen av kraftverkets av Stadsmuseets grönmärkta bebyggelse föreslås att rivas. De främsta interiöra exponenterna för det är dels kraftverksbyggnadens pann- och turbinhallar, dels kontrollrummet.

- En stor del av anläggningar i mark föreslås rivas t.ex. traverskran och uppfodringsverk.

- Skorstenarna som idag är en markör för verket sett från öster föreslås att rivas. Den ursprungliga skorstenen är grönmärkt.

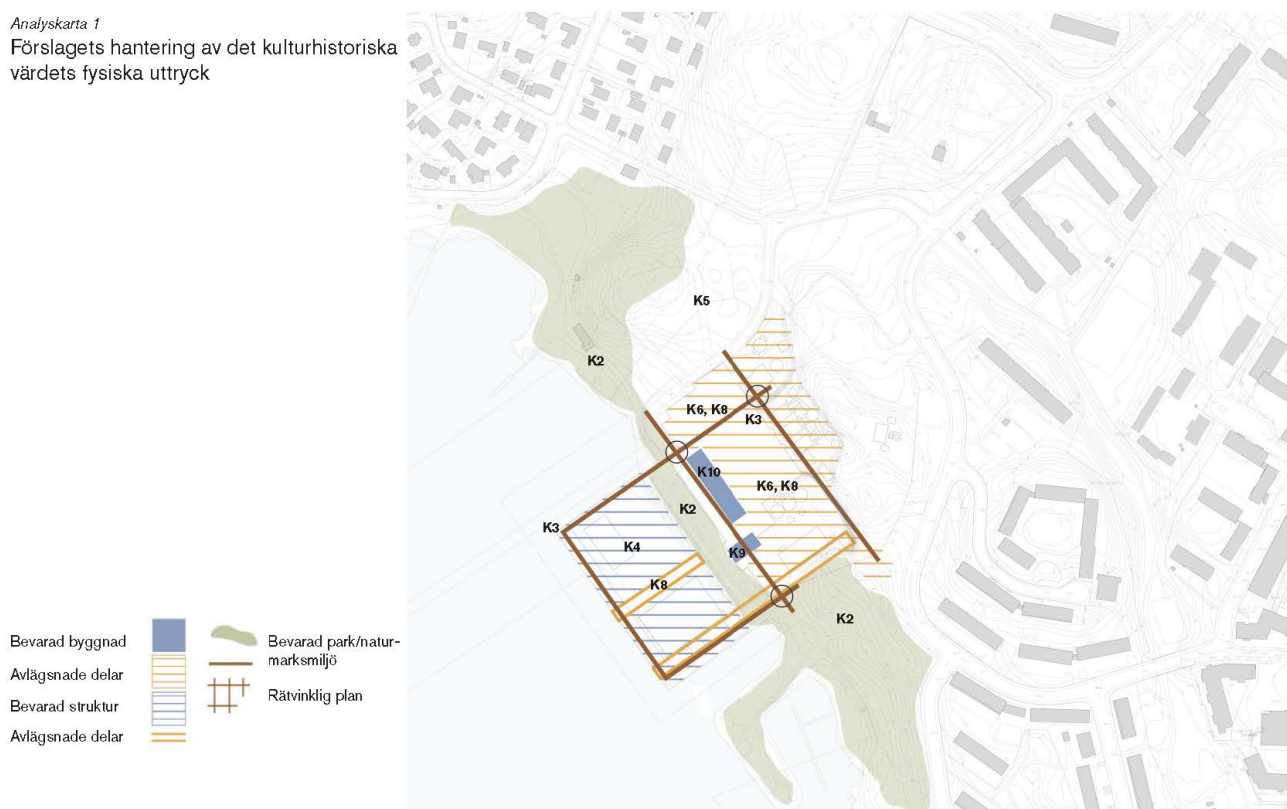
K9. Ur kulturmiljösynpunkt är det positivt att den arkitektoniskt karaktäristiska kontorsbyggnaden återbrukas. I samspel med den del av kraftverksbyggnaden som bevaras har dessa byggnader i kombination med de nya volymerna mot berget en volymverkan och ett gemensamt uttryck som kan representera den f.d. kraftverksbebyggelsen som företeelse. Om de tre nya kvarteren mot berget ska ha förutsättningar att upplevas som en arkitektonisk omtolkning av kraftverkets rivna delar förutsätter det ett genomtänkt förhållningssätt och studier.

K10. Ur kulturmiljösynpunkt är det positivt att den mot sin omgivning mest exponerade fasaden och arkitektoniskt karaktäristiska kraftverksbyggnaden bevaras och utvecklas. Emellertid rivs så stor del av den att det som bevaras riskerar att framstå som allt för begränsat för att ge rättvisa åt platsens verksamhetshistoria. Om det är så som skisserats i förslaget, att byggnadsvolym bara kan bevaras i den utsträckning som redovisats, finns det trots allt en rad åtgärder som kan prövas fram till planprocessens granskning. Se utvecklat resonemang nedan under rubriken *Möjligheter till utveckling av förslaget*.

Den bevarade delen av kraftverksbyggnaden kan i samspel med kontorsbyggnaden de nya volymerna mot berget en volymverkan och ett gemensamt uttryck som kan representera den f.d. kraftverksbebyggelsen som företeelse. Om de tre nya kvarteren mot berget ska ha förutsättningar att upplevas som en arkitektonisk omtolkning av kraftverkets rivna delar förutsätter det ett genomtänkt förhållningssätt och studier.

Den partiella rivningen av kraftverksbyggnaden innebär att tre nya fasader ska gestaltas. Rätt förvaltd ger detta en möjlighet till att lyfta fram kvaliteter i den del av byggnaden som bevaras.

Analysskarta 1
Förslagets hantering av det kulturhistoriska värdets fysiska uttryck

Sammanställning av fysiska uttryck för kulturhistoriskt värde som rivs, bevaras eller nytolkas

Texten nedan läses med stöd av analyskarta 1.

Rivna/avlägsnade delar

- Delar av parkanläggning av naturmarkskaraktär byggs om till gårdar för förskolor och flerbostadsbebyggelse (K5).
- Traverskran på hamnbassängen (K4, K8). Stockholms stadsmuseums – SSM – bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.
- Uppföringsverk på hamnbassängen (K4, K8)
- En stor mängd teknisk utrustning på filterplan (K8)
- Koltransportörer (K6)
- Skorstenar (K8). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.
- Större delen av kraftverksbyggnaden (K8). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.

Bevarade delar som byggs om

- Landskapsarkitektur söder och norr om verket samt längs hamnbassängen (K2). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.
- Rätvinklig planstruktur (K3)
- Hamnbassängen (K4). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.
- Del av kraftverksbyggnaden (K10). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.
- Kontorsbyggnaden (K9). SSM:s bedömning: Stort kulturhistoriskt värde.

Befintliga drag som förstärks och avlägsnade delar som nytolkas

- Nytolkning av traverskran och uppföringsverk (K8).
- Förtydligande av produktionslinje genom anläggande av trappgata från kaj till bergshöjd (F10)
- Återanvändning av teknisk utrustning både ute och inne för att levandegöra platsens historia (se text under rubriken *Möjligheter till utveckling*).

Slutsatser

Förslaget till strukturplan tar sin utgångspunkt i en rad platsspecifika drag – parkområden av naturmarkskaraktär, kraftvärmeverkets rätvinkliga planstruktur, hamnbassängen samt två byggnader från kraftverket.

Ur kulturmiljösynpunkt är denna utgångspunkt kluven. Å ena sidan är det mycket positivt att landskapet, planstrukturen och hamnbassängen får spela så stor roll i hur förslaget utformas. Å andra sidan är rivning och avlägsnande av teknisk utrustning, anläggningar i mark och byggnader mycket omfattande.

Den föreslagna exploateringsgraden för ny bebyggelse är hög. Följden blir att delar av den nya bebyggelsen riskerar att dominera över de delar – park, planstruktur, anläggningar i mark och byggnader – som bevaras från kraftverksepoken. Analyser bör därför göras t.ex. med hjälp av ett antal bestämda vyer där befintlig situation och föreslagen situation jämförs. Syftet är att få fram ett underlag utifrån vilket arkitektens gestaltning och materialval kan anpassas för att mildra den nya bebyggelsens dominans med avseende på volym.

Möjligheter till utveckling

Förslaget till strukturplan är övergripande. Till granskningsskedet bör därför svar ges på en rad mer detaljerade frågor.

Den tillkommande bebyggelse som ansluter till kraftverksbyggnaderna bör, i syfte att åstadkomma en visuell referens till verkets ursprungliga gruppering av byggnadsvolymer, ges ett gemensamt arkitektoniskt uttryck som kan representera den f.d. kraftverksbebyggelsen som företeelse.

- Hur kan nya bebyggelsevolymerna bakom verkets huvudfasad gestaltas för att uppnå detta?

Om de nya kvarteren mot berget ska ha förutsättningar att upplevas som en arkitektonisk omtolkning av kraftverkets rivna delar förutsätter det ett genomtänkt förhållningssätt och studier. Utan att föregå utfallet av sådana studier kan det handla om kvarterens arkitektur – både i fråga om byggnadernas volym, proportionering, fasadutformning och materialval. Nedan följer ett antal frågor av en typ som det inför planprocessens granskningsskede kan finnas anledning att ställa. Ska fasaderna vara ”släta” med indragna balkonger och ha platta tak för att därmed åstadkomma en lugn volym? Ska kvarteren ha få fasadmaterial som tegel eller/och betong för att göra dem till solida enheter anknutna till såväl verkets arkitektur som till berget?

I Stadsmuseets kulturmiljöanalys tas produktionsteknisk utrustning utomhus och anläggningar i mark upp som fysiska spår som uttrycker verksamhetens kulturhistoriska värde.

- Vilken kulturhistorisk betydelse har de olika fysiska delarna med avseende på kulturhistoriskt värde, vilken utsträckning och läge har de?

Även den tekniska utrustning som finns interiört bör inventeras som beslutsunderlag för beslut längre fram i processen.

- Hur kan delar av den tekniska utrustningen – turbiner, kontrollpaneler m.m. – tas tillvara för att levandegöra platsen för framtida brukare?

Offentliga och halvoffentliga lokaler kan möbleras med teknisk utrustning som skyltas för att konkretisera platsens verksamhetshistoria för samtida brukare.

Delarnas funktion bör beskrivas och redovisas mer i detalj. Underlaget kan nyttjas vid prioritering mellan delarna för att i nästa steg ta ställning till rivning, bevarande eller nytolkning.

Om det är så som skisserats i förslaget, att kraftverksbyggnaderna bara kan bevaras i den utsträckning som redovisats, finns det trots allt en rad åtgärder som genom diskussion kan prövas fram till planprocessens granskning.

- Hur kan förslaget föra fram platsens kulturhistoriska berättelse? Ett sätt är att förstärka befintliga betydelsebärande delar och lägga till nya. Exempelvis kan ackumulatorerna eller annan produktionsteknisk utrustning återbrukas som pjäser i det offentliga rummet.

Delar som avlägsnas kan omtolkas – parkytor, teknisk utrustning eller byggnader.

- Om traverskranen eller skorstenarna avlägsnas och kolbassängen täcks: hur kan berättelsen om dem ändå föras vidare?

Fasadkonturerna av avlägsnade byggnader kan ges uttryck i plan genom markplanering.